

TRES APORTACIONS DE LA
TOPONÍMIA RIBAGORÇANA
A L'ONOMASTICON CATALONIAE
DE JOAN COROMINES¹

MOISÈS SELFA I SASTRE*

Consideracions inicials

Moltes són les virtuts que podem apreciar a l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines, obra redactada ja en la seva totalitat i que especialment enriqueix, entre d'altres disciplines lingüístiques, la filologia romànica. Seguint al mateix Coromines, "l'*Onomasticon Cataloniae* serà —de fet ho és ja— un vast recull d'onomàstica que enregistrarà i explicarà etimològicament tots els noms de persona, antics i moderns, emprats dins el domini lingüístic català (Catalunya, el Rosselló, el País Valencià, les Balears i la zona oriental de l'Aragó), així com tots els noms de lloc, morts o vius, situats en aquest territori; [...] Hom s'ha decidit també afegir al domini català la meitat septentrional de la part aragonesa de la província d'Osca, que estableix el lligam entre el territori català i el domini de la llengua basca, vista la importància del basc i la zona intermèdia (els parlars de la qual tenen, d'altra banda, un gran interès científic per si mateixos) per a l'estudi del substrat pre-romà de Catalunya" (COROMINES, 1989:VII), és a dir, constarà d'un

* Universitat de Lleida.

¹ Aquest treball s'inclou dintre del projecte d'investigació "Toponímia de Ribagorça" coordinat des de 1995 pel professor Xavier Terrado (Universitat de Lleida) i finançat pel Ministerio de Educación y Cultura (PS94-0208), la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Lleida.

complet corpus onomàstic que incluirà, a més dels topònims catalans antics i moderns, aquells que pertanyen a la zona pirinenca de la província d'Osca².

Si bé l'*Onomasticon* és una obra impressionant, la qual ha estat seguida metodològicament per tots aquells lingüistes que es dediquen a l'estudi de l'onomàstica en general i més concretament de l'antroponímia i de la toponímia, no menys cert és que algunes de les etimologies concretes i puntuals que les seves pàgines proposen no han convençut, sense que això supose restar mèrit algun a una obra que ha estat fornida per un lingüista d'una enorme capacitat científica fora de lo comú.

A manera de visió crítica, la finalitat d'aquestes línies no és un altra que revisar tres d'aquestes etimologies concretes i puntuals seguint el mètode de treball que tan magistralment proposa l'*Onomasticon: Barbaruens, Seira i Vall de Bardaxin*, apel.latiu geogràficament situats a la part aragonesa de la província d'Osca estudiada per Coromines.

Tres observacions crítiques a l'Onomasticon Cataloniae

Presentem, a continuació, la nostra visió crítica i particular dels topònims *Barbaruens, Seira i La Vall de Bardaxín*, que d'alguna manera pot completar la informació aportada per l'*Onomasticon*.

BARBARUENS. Sobrecullida de Ribagorça (1495). Vereda de Ribagorça (1646). Corregiment de Benabarre (1711-1833). Ajuntament (1834). Partit judicial de Boltaña. Se li uneix Abi l'any 1845. És substituït per Seira en la capitalitat municipal (1860-1870). Població situada a un altiplà, a 1.136 m., als peus del circ d'Armeña, punt de partida per l'ascensió al Cotiella i a la Vall de Gistain, al Sobrarb. Un carrer principal conforma aquest nucli totalment agropecuari. Les seves cases responen a les característiques de les construccions populars altoaragoneses compostes de casa-pati. Crida l'atenció *Casa Pedro*, datada al 1585, que conserva un curiós aler de fusta amb caps d'animals tallats situats sobre el balcó i creus grabades als muntants de la seva porta.

PRONUNCIACIÓ POPULAR: [*barbarwáns*] (oït tres vegades), [*bararwáns*], [*barbarwéns*].

DOCUMENTACIÓ ANTIGA: a. 1171. "Arnaldo de Barbaronsi" (Martín Duque, *Obarra*, document n° 156); a.1624. "...vezinos y habitadores del lugar de Barbaruans..." (ACL, P. Guart, *Protocolos, volumen n° 13, f. 16r*); a.1624. "...vezinos del lugar de Barbaruens..." (P. Guart, *Protocolos, volumen n° 13, f. 171r*).

ETIMOLOGIA. La hipòtesi etimològica que proposa Coromines per aquest topònim, *Barbaruens* com la unió de dos lexemes bascs del tipus *berro/berra* 'seto, lloc humíid' i el final *-on(t)çel/-untçe* 'espai, lloc' (c.f. *OnCat II, s.v. Berrós, 474b26-b34*), presenta, per nosaltres, dos dificultats principals per poder acceptar-la plenament.

² Una valoració crítica de l'*Onomasticon Cataloniae* l'any 1989 es trobarà a Emili CASANOVA (1990), "El *Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines", a *Joan Coromines. Premio Nacional de las Letras Españolas 1989*, Anthropos, Barcelona, pàgines 71-107.

En primer lloc, hem de suposar l'epèntesi d'una <b> innecessària entre aquests dos elements: *Berra-ontçe* > **Berra(b)ontçe*. És clar que podem pensar en un reforç articulatori d'una consonant entre dues vocals, però no seria més lògic, des del punt de vista de la fonètica històrica, suposar una monoptongació de les vocals <a> i <o> quan entren en contacte? Així *Berròs*, topònim d'una formació etimològica, segons Coromines, idèntica a la de *Barbaruens*, s'explica a partir de la prèvia monoptongació d'aquestes dues vocals: *Berròs* < *Berra-on(t)çe* 'lloc de matolls' (*OnCat II*, s.v. *Berròs*, 474b25).

Dos són les possibilitats etimològiques que nosaltres proposem per aquest topònim:

1. En primer lloc, podem pensar que es tracta d'un apel·latiu que es pot explicar a partir d'una base romànica tan senzilla com és VALLEM BARŌNIS (genitiu de BARŌ, -ŌNIS 'baró') 'la vall del baró', amb diptongació de la Ō llarga llatina possible en ribagorçà: així el topònim de *Santa Muera* es remonta a un ètim MŌRA amb Ō llarga. Per altra part, l'equivalència acústica entre els sons *r* = *l* (VALLEM > *val-* > *var-*) és un altre tret propi no sols del ribagorçà, sinó de l'aragonès en general.

2. En segon lloc, podem pensar en dos arrels bascoïdes perfectament documentades: *barbar* 'so, ebullició' (AZKUE, 1905:132) i *ontzi* 'receptàcul, vas' (AZKUE, 1905:118). Aquesta possibilitat justificaria plenament la documentació d'aquest topònim de l'any 1171. A més a més, des de *Barbaruens* s'observa una profunda clotada per on flueix la ruidosa *Aigüeta de Barbaruens*.

HOMÒNIMS I PARÒNIMS. En el cas de suposar per aquest topònim una base romànica BARŌNIS 'del baró', l'*Onomasticon* ens ofereix una sèrie de homònims i parònims com són *Torrebaró*, al terme de Montanyana; *Canal de Baró*, al terme de Adons; *Les Baronesses*, partida d'Argelers, entre molts altres (c.f. *OnCat*, s.v. *Baró*, 351a13-b7). Assenyalem, també, la partida de *Comabaró* a la Puebla de Castro³, al sud de *Barbaruens*. Per altra part, la fonètica actual de *Barbaruens* ens remet a topònims com *Alins*, poblet de l'Alta Ribagorça, i *Sesuans*, partida de Seira, tots dos amb el grup *-ns* final. No deixa de cridar l'atenció l'apel·latiu gascó antic *Barbarenhs*, prop d'Oloron, que Coromines relaciona amb una forma *Barbriens*, -BARINIOS? (vid. *OnCat II*, s.v. *Barbens*, 343, b32-b34).

SEIRA. Sobrecullida de Ribagorça (1495). Vereda de Ribagorça (1646). Corregiment de Benabarre (1711-1783). Lloc a l'any 1875. S'uneix a Abi l'any 1845 al mateix temps que *Barbaruens*. Substitueix a *Barbaruens* en la capitalitat municipal (1860-1870). Partit judicial de Boltaña. Població situada al marge esquerre del riu Ésera, al començament del Congost de Ventamillo. Els seus edificis han sofert transformacions que els han fet perdre un sabor tradicional conservat sols en alguns pocs racons. Junta a la carretera s'aixeca la Colònia de Seira, conjunt d'edificis d'estil colonial construïts per l'Empresa Hidroelèctrica de Catalunya, propietària de la central energètica existent i on s'estableixen els serveis que poseeix.

PRONUNCIACIÓ POPULAR: [séira]

DOCUMENTACIÓ ANTIGA: a.1006-1010? "Eccone presbitero de Segera" (Martín Duque, *Obarra*, document nº 17); a.1218 "Dominicus de Seira" (Martín

³ En aquest punt voldria agrair les observacions fetes pel meu col·lega i amic Carlos Rizos.

Duque, *Obarra*, document nº 166); a.1222 "Arnaldus de *Seira*" (Martín Duque, *Obarra*, document nº 168); a.1609 "...nadal pino y catalina mora conjuges vezinos de dicho lugar de *Seira*..." (ACL, P. Guart, *Protocolos, volumen nº 1, f.162r*).

ETIMOLOGIA. Segons Coromines, és versemblant que *Seira* vingui d'un * (I)SARIA derivat de ISARA, formació d'aire indoeuropeu (c.f. *OnCat IV, s.v. Ésera, 112b24-b28*). Si bé es possible admetre aquesta possibilitat a partir d'una arrel de caire indoeuropeu *IS- 'ràpid, violent, fort, veloç' (c.f. KRAHE, 1964:56), no deixa d'ésser estranya l'afèresi de la vocal inicial I-, fenomen lingüístic que no acaba de justificar Coromines i que, per exemple, no s'observa a *Ésera*, apel·latiu que posseeix un étim idèntic: *ISARA > *Ésera*⁴.

Per nosaltres, *Seira* estaria relacionat amb una base cèltica *SEGESA / *SEGERA derivada d'una arrel *segh- 'victòria' (c.f. KRAHE, 1964:98), amb caiguda de la velar sonora intervocàlica <g> que donaria pas a un procés de dissimilació vocàlica e'e > éi.

HOMÒNINS I PARÒNIMS. Alguns rius de l'Europa occidental poden ser explicats a partir d'una arrel *segh-: *Seye* i *Sée* a Normandia, *Suze* a França, *Segura* a Espanya, *Saint* a Gales i *Sionce* a Suïssa. Per altra part, la documentació mitgeval 'Segera' ens fa pensar amb el monestir navarrès de *Leire*, que apareix documentat en escriptures també mitgevals com *Legere*⁵.

LA VALL DE BARDAXÍN. Corregiment de Benabarre (1711-1783). El forment els pobles de Aguascalas, Biescras, Estirún, Llert i Santa Muera. La capitalitat municipal resideix a Llert. Partit judicial de Boltaña. És tracta d'una vall que està situada a les serres interiors del Pirineu, al noroest del pic de Turbó i junt al riu Rialbo.

PRONUNCIACIÓ POPULAR: [labáldebardaiší] (oït tres vegades), [labáldebardašín].

DOCUMENTACIÓ ANTIGA: a.959, copia de 1778 "...in loco qui nominatur *Vallis Axenis*..." (Ubieto Arteta, *DocOb*, pàgina 60); a. 1135 "...in territorio de *Bardaxine*..." (AHN, *San Victorián, carpeta 763, nº 16*); a. 1157 "...et predicto cenobio in *Bardaxin*..." (AHN, *San Victorián, carpeta 764, nº 7*); a. 1169 "...illa hereditate quod habemus in *Bardaxin*..." (AHN, *San Victorián, carpeta 766, nº 16*); a. 1199 "...in territorio de *Bardaxin*..." (AHN, *San Victorián, carpeta 766, nº 18*); a. 1295 "...marie de Campo in ualle *daxino*..." (AHN, *San Victorián, carpeta 774, nº 14*); a. 1618 "...in loco de cialas de la *Balle de Bardaxin*..." (ACL, P.Guart, *Protocolos, volumen nº 9, f.180v*).

⁴ Cal que recordem que és el mateix Coromines qui tan encertadament ens proposa la recerca etimològica a partir de sèries toponímiques semblants: "Un altre procediment a què podem recórrer per ajudar-nos en les recerques d'etimologia toponímica és el següent. Esbrinada l'etimologia d'un cert nombre de noms d'una terra, formarem entre ells sèries de topònims que tinguin la mateixa terminació (o el mateix element inicial), i a tots els noms d'origen desconegut que tinguin el mateix element inicial o terminal provarem de cercar-los una etimologia semblant" (COROMINES, 1965:13).

⁵ Per exemple, podem citar el següent fragment que transcriu el professor Ricardo Ciérvide a PDR, pàgina 126: "... cum assensu P. abbas *legeren*..." o tota la documentació antiga aplegada d'aquest topònim pel investigador Mikel Bekasco a DEN, pàgina 269: "*Legere, Leger, Legore*", entre d'altres formes.

ETIMOLOGIA. A l'*OnCat II*, s.v. *Bardaix*, 348b22-b29, Coromines afirma amb certa cautela la filiació d'aquest topònim: "probablement un adjectiu nisba aràbic *bardasî (amb un significat com ara 'servicial com un esclau' o 'alegre, aventurer', etc.", tesi que ja defengué al seu *DECat I*, s.v. *bardaix*, 648a33ss., on arrela aquest apel·latiu a l'Alt Empordà, especialment el femení *bardaixa*, el qual posteriorment degué expandir-se a terres ribagorçanes. Dos inconvenients veiem a aquest raonament etimològic: per un lloc, la veu *bardaix* no tenim notícia que haja estat registrada ni a la toponímia oral ni a la toponímia documental com a veu ribagorçana; per altra part, si bé és possible pensar en la influència del poble àrab a una bona part de la Vall de Bardaxí, no menys cert és que, de tota la toponímia registrada per nosaltres en aquest indret geogràfic, no existeix cap topònim d'origen aràbic, la qual cosa ens fa sospitar que difícilment el nostre topònim tinga un origen lingüístic semblant.

Creiem que és versemblant pensar en dos possibilitats etimològiques per aquest topònim:

1. Nom compost del apel·latiu *vall* (<VALLIS 'la vall') i d'un segon element lingüístic que té el seu origen en el substantiu llatí *AXIS*, -IS 'eix' al qual s'afegí el sufix -INUS 'relatiu a', és a dir, VALLIS AXINUS 'la vall axial'. Si observem la situació geogràfica d'aquest indret, fàcilment ens adonarem de com aquest constitueix un eix vertebrador entre les terres de Seira al nord, les terres de Campo a l'oest i les terres de la Vall de Lierp al sud.

2. També podem pensar en un antropònim llatí *AXENII*, genitiu singular de *AXENIUS* (c.f. SCHULZE, 1991:70), que donaria el nom a aquesta vall: VALLIS AXENII 'de la vall d'Axeni'. L'epèntesi d'una <d> d'origen prepositiu entre aquest dos components lingüístics (VALLIS AXENII > *val(d)axí*) estaria plenament justificada amb la forma documental "*daxino*" de l'any 1295.

HOMÒNIMS I PARÒNIMS. A més a més dels proposats per Coromines en *OnCat*, s.v. *Bardaix*, 348b30-b39, a Murillo de Liena, nucli de població situat molt a prop de la Vall de Bardaxí, concretament al sudoest d'aquesta, anotem la *Casa de Bardaxín*. Com a cognom són moltes les famílies ribagorçanes que el tenen.

Bibliografia

ACL = Archiu Capitular de Lleida. Lleida.

AHN = Archivc Histórico Nacional. Madrid.

AZKUE, María R. (1905), *Diccionario Vasco-Español-Francés*, Bilbao.

CASANOVA, Emili (1990), "El *Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines", en *Joan Coromines. Premio Nacional de las Letras Españolas 1989*, Anthropos, Barcelona, pàgines 71-107.

COROMINES, Joan (1963), *Estudis de Toponímia Catalana I*, Biblioteca Filològica Barcino, Barcelona.

COROMINES, Joan i MASCARÓ, Josep (1989), *Onomasticon Cataloniae I (Toponímia antiga de les Illes Balears)*, Curial, Barcelona.

DECat = COROMINES, Joan (1979-1991), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 volums, Curial, Barcelona.

DEN = BELASKO, Mikel (1996), *Diccionario etimológico de los nombres de los pueblos, villas y ciudades de Navarra*, Pamiela, Pamplona.

DocOb = UBIETO ARTETA, Antonio (ed. 1989), *Documentos del monasterio de Obarra anteriores al año 1000*, Anúbar, Zaragoza.

KRAHE, Hans (1964), *Unsere Ältesten Flussnamen*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Obarra = MARTÍN DUQUE, Ángel (ed. 1965), *Colección diplomática de Obarra* (ss. XI-XIII), Zaragoza.

OnCat = COROMINES, Joan (1994-1998), *Onomasticon Cataloniae (Els noms de lloc i persona de totes les terres de llengua catalana)*, volums II a VII, Curial, Barcelona.

PDR = CIÉRVIDE, Ricardo (1972), *Primeros documentos navarros en romance (1198-1230). Comentario lingüístico*, Institución Príncipe de Viana, Diputación Floral de Navarra, Pamplona.

SCHULZE, Wilhem (1991), *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen.